

Προσεγγίζοντας... την Ιστορία και την Τοπική Ιστορική Μνήμη στην Εκπαίδευση

Approaching... History and Local Historical Memory in Education

Μαρία Μαραγκού, Δασκάλα, Msc. Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Msc.Αναλυτικά Προγράμματα και Διδασκαλία, Πανεπιστήμιο Frederick, maragkouma@yahoo.gr

Maria Maragkou, Teacher, Msc. Faculty Philosophy of Ioannina University, Msc in Curriculum Development and Instruction, Frederick University, maragkouma@yahoo.gr

Abstract: History, construed as an approaching form of human experience, memory, oblivion/silence or of human deeds and their outcomes, acquires great importance in the contemporary era within schooling framework, as request of both self-determination and the determination of the “Other”, come to surface in a crucial way. A modern and multimodal approach along with the study of Local Historic Memory seems to contribute to this direction, since it is argued that “human memories and thoughts are considered to be one of the richest sources of information concerning the recent past”. An approach of that kind makes history to be thought not only as the science of the past comprehension and contemporary conscience but as a science of the change and reformation. In this regard, the certain article approaches the teaching method of the course of Local History aiming at fruitful dialogue and further several consideration.

Keywords: history, local historic memory, education

Περίληψη: Η Ιστορία, εκλαμβάνομενη ως μια μορφή προσέγγισης της ανθρώπινης εμπειρίας, της μνήμης, της λήθης/σιωπής ή των πράξεων που επιτέλεσαν οι άνθρωποι, όπως και των «προϊόντων» αυτών των πράξεων, αποκτά ιδιαίτερη σημασία στη σύγχρονη εποχή μέσα στο σχολικό πλαίσιο, καθώς παρουσιάζεται «επιτακτικό» το αίτημα του «Αυτοπροσδιορισμού», όπως και του προσδιορισμού του «Άλλου». Προς αυτή την κατεύθυνση φαίνεται να συμβάλλει η σύγχρονη, πολυτροπική προσέγγιση και σπουδή της Τοπικής Ιστορικής Μνήμης, όπως και της προφορικής παράδοσης, αφού υποστηρίζεται ότι «οι αναμνήσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων αποτελούν μια από τις πλουσιότερες πηγές πληροφόρησης για το πρόσφατο παρελθόν». Μια τέτοια προσέγγιση είναι που καθιστά εντέλει, την Ιστορία ως επιστήμη της κατανόησης του παρελθόντος, ως συνείδηση της εποχής, αλλά και ως επιστήμη της αλλαγής και του μετασχηματισμού. Υπό το πρίσμα αυτό, το συγκεκριμένο άρθρο προσεγγίζει τη διδακτική του μαθήματος της Τοπικής Ιστορίας, στοχεύοντας σε ένα γόνιμο διάλογο και σχετικό προβληματισμό.

Λέξεις κλειδιά: ιστορία, τοπική ιστορική μνήμη, εκπαίδευση

Εισαγωγή

Ως ιστορική γνώση ορίζεται οτιδήποτε έχει σχέση με τις ενέργειες των ανθρώπων και τις παραδόσεις τους. Κατά περιόδους υπάρχουν συσχετίσεις του μαθήματος της Ιστορίας με αναφορές στην Ιστορία του πολιτισμού, του παρελθόντος και των ιχνών του. Εντοπίζονται επίσης, αναφορές και συσχετίσεις της Ιστορίας με την καθημερινή ζωή των ανθρώπων, καθώς η λέξη Ιστορία, για τις γλώσσες που προήλθαν από τα Ρωμαϊκά, σημαίνει την ίδια την έρευνα πάνω στις πράξεις που επιτέλεσαν οι άνθρωποι, όπως και των «προϊόντων» αυτών των πράξεων (LeGoff, 1998). Ο Αριστοτέλης δε θεωρούσε την Ιστορία ως επιστήμη, ενώ στα πανεπιστήμια του Μεσαίωνα δεν εντάσσονταν στα διδασκόμενα μαθήματα. Στα κολέγια των Ιησουιτών και των Ρητορικών η Ιστορία όμως, παίρνει θέση. Η διάδοση της ιστορικής παιδείας γίνεται μετά τη Γαλλική Επανάσταση, με τις παράλληλες προόδους και τις αντίστοιχες απαιτήσεις που σημειώνονται στις τρεις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Μέχρι το 19^ο αιώνα επίσης, η Ιστορία εξακολουθεί να μην αποτελεί διακριτό εκπαιδευτικό αντικείμενο. Έτσι, Αναλυτικά Προγράμματα για το μάθημα της Ιστορίας συντάσσονται αργότερα, προς το τέλος του 19^{ου} αι.. Από το τμήμα του «*σχολείου ηθικής*», μέχρι το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1881, όταν η Ιστορία γίνεται αυτόνομο μάθημα για πρώτη φορά, οι αντιλήψεις για την Ιστορία αλλάζουν μέσα στα χρόνια και προσαρμόζονται έκτοτε, στα εκάστοτε κοινωνικοπολιτισμικά δεδομένα (Αβδελά, 1998), οπότε καθίσταται και ως αναγκαίος ο ιστορικός εγγραμματισμός και η ανάλογη καλλιέργεια πολλαπλών δεξιοτήτων και γραμματισμών (<http://www.pi-schools.gr/programs/> και Μητσικοπούλου, 2001).

Ο τρόπος με τον οποίο «*το παρελθόν γίνεται Ιστορία*» (Λιάκος, 2007) και κατ' επέκταση η σπουδή της (<http://www.pi-schools.gr/programs/>), φαίνεται να επηρεάζονται πολλές φορές από τις ευρύτερες κοινωνικο-πολιτικές καταστάσεις και τις αντίστοιχες εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν στις ευρωπαϊκές χώρες, προς την κατεύθυνση της ευρωπαϊκής ενοποίησης, καθώς έπρεπε να αντιμετωπιστούν οι πτυχές της σχολικής ιστορίας, που ήταν δυνατό να γεννήσουν δυσκολίες στην καλλιέργεια μιας κοινής ευρωπαϊκής ταυτότητας (Αβδελά, 1998).

Το έντονο ενδιαφέρον για θέματα που σχετίζονται με την Ιστορία στα πλαίσια σπουδής του σχολείου φανερώνεται επίσης, από σχετικές εκδηλώσεις, εκδόσεις ή επιστημονικές έρευνες, που γίνονται ιδιαίτερα γνωστές τις δεκαετίες του 1980 και 1990 (και πιο συγκεκριμένα από το 1976-1991), διάστημα κατά το οποίο σε οκτώ, τουλάχιστον εκπαιδευτικά περιοδικά εντοπίζονται δεκάδες δημοσιευμένα άρθρα για τη διδασκαλία της Ιστορίας (Αβδελά, 1998).

Υπό το πρίσμα των παραπάνω, ο στόχος του παρόντος άρθρου είναι να αναδειχτεί η σπουδαιότητα της διδασκαλίας και σπουδής της Τοπικής Ιστορικής Μνήμης, ως μέρος της γενικότερης Ιστορίας, όπως αυτή αποτυπώνεται είτε από τα επίσημα ιστορικά στοιχεία, είτε από την προφορική παράδοση, μέσα στο σχολικό πλαίσιο με πολυτροπικές/διαθεματικές προσεγγίσεις και μάλιστα στη σύγχρονη εποχή των πολυεθνικών κοινωνιών, όπου τίθεται επιτακτικότερο το ζήτημα του προσδιορισμού της ταυτότητας, καθιστώντας πιο δύσκολη

αλλά και επίμονη την αναζήτηση της «Ιδιαιτερότητας» και ταυτόχρονα του προσδιορισμού του «Άλλου» (Γκέφου-Μαδιανού, 2003).

1. Θεωρητικό πλαίσιο

α. Ιστορία και Τοπική Ιστορική Μνήμη στην Εκπαίδευση

Η μελέτη, η έρευνα και η σπουδή της παράδοσης ενός λαού, και ευρύτερα των πολιτιστικών στοιχείων και φαινομένων του, όπως και της Ιστορικής του Μνήμης (Φραγκουδάκη-Δραγώνα 1997 και Κόκκινος 1998), που άλλοτε μεταδίδεται μέσα από τις τελετουργίες και τις προφορικές αφηγήσεις και άλλοτε μέσα από την «επίσημη ιστοριογραφική αφήγηση», παίζοντας σημαντικό ρόλο στην εκπαίδευση, αλλά και στην παγίωση κοινωνικών ή πολιτιστικών σχέσεων (Μπενβενίστε, 1999), αποτελεί αντικείμενο των ανθρωπιστικών, των κοινωνικών, των ανθρωπολογικών και λαογραφικών επιστημών (Βαρβούνης, 1997). Οι σχετικές ενασχολήσεις και τα παραγόμενα αποτελέσματα/απαντήσεις αποτελούν για τον σύγχρονο άνθρωπο ένα είδος πυξίδας, που τον βοηθούν να προσδιορίσει την ύπαρξή του και την ταυτότητά του στο χωροχρόνο.

Τα Αναλυτικά Προγράμματα, ενέχουν εξ’ ορισμού τους την έννοια της κίνησης/ “*currere*”. Η προσφερόμενη γνώση, μέσα από αυτά, δεν τα συνιστά ένα απλό κείμενο πάνω στο οποίο αποτυπώνονται και κωδικοποιούνται στοιχεία που πρόκειται να μεταδοθούν ως μάθησι-γνωστικές πληροφορίες στους μαθητές, αλλά αποτελεί μια ολιστική θεώρηση που επιλεκτικά ή όχι συγκεκριμενοποιείται με ευρύτερα κοινωνικο-πολιτισμικά, πολιτικο-οικονομικά και ιστορικά πλαίσια (Χριστοδούλου, 2017). Συνεπώς, αποτυπώνουν ό,τι κρίνεται ιστορικά σημαντικό ή ασήμαντο για το παρελθόν ή το παρόν, καταγράφοντας λήθες ή σιωπές, παραλήψεις ή υπογραμμίσεις ή εμπειρίες – ατομικές ή συλλογικές/κοινωνικές- και δεδομένα με βάση τα οποία συγκροτείται η «επίσημη ιστορία» κάθε εποχής. Με αυτό τον τρόπο τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας καθίστανται επίσης, και πεδία μελέτης της ιστορικής νοοτροπίας, και των «*λειτουργικών τόπων*» της συλλογικής μνήμης. Επεκτείνοντας, ο LeGoff (1975) διακρίνει αυτούς τους τόπους συλλογικής μνήμης, σε τόπους τοπογραφικούς, όπως είναι τα αρχαία, οι βιβλιοθήκες και τα μουσεία, σε τόπους μνημειακούς, όπως είναι τα νεκροταφεία ή σε τόπους συμβολικούς, όπως είναι οι επέτειοι ή τα εμβλήματα, καθώς και σε τόπους λειτουργικούς, όπως είναι τα εγχειρίδια, οι αυτοβιογραφίες ή οι σύλλογοι. Τέτοιοι τόποι, άλλοτε μετέχουν δυναμικά τον σχηματισμό ταυτοτήτων και άλλοτε μετασχηματίζονται σε σημεία αναφοράς (Μπάδα, Ματσούκη, 2010), αντικατοπτρίζοντας όχι μόνο το είδος της πολιτικής ανάγνωσης που γίνεται κατά καιρούς από τους φορείς της εκπαιδευτικής πολιτικής, αλλά και των ευρύτερων σχετικών σκοπών και στόχων που τίθενται.

Στα ευρωπαϊκά πλαίσια τα σχολικά βιβλία με το περιεχόμενό τους, έτσι όπως αυτό αποτυπώνεται μέσα στα Αναλυτικά Προγράμματα (<http://www.pi-schools.gr/programs/> και http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos/analitika-programata), είναι αυτά που στη σύγχρονη εποχή αναλαμβάνουν μια προσπάθεια για κάθε επιτυχία σε οποιαδήποτε

εκπαιδευτική αλλαγή ή προσανατολισμό, ώστε να εξασφαλιστεί κατ’ επέκταση, μέσα από την εκπαίδευση η ταυτότητα, η συνοχή και η ιδιαιτερότητα των διαφόρων επιμέρους εθνικών ομάδων, καλλιεργώντας επίσης μια διεθνιστική «ευρωπαϊκή ιδέα», ενάντια όμως σε μια αντίληψη ευρωπαϊκής ανωτερότητας και έντονου εθνοκεντρισμού (Αβδελά, 1998).

Η σύγχρονη διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας έχει ως σκοπό την ανάπτυξη της κριτικής συστηματικής ιστορικής σκέψης, χωρίς να παραγνωρίζεται ο ρόλος της Ιστορίας στη διαπαιδαγώγηση ή στην καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης, ταυτότητας και αυτογνωσίας. Η ανάπτυξη της ιστορικής σκέψης πιο συγκεκριμένα, αφορά «στην κατανόηση των ιστορικών γεγονότων μέσα από την εξέταση αιτιών και αποτελεσμάτων, ενώ η καλλιέργεια της ιστορικής συνείδησης αφορά στην κατανόηση της συμπεριφοράς των ανθρώπων σε συγκεκριμένες καταστάσεις και στη διαμόρφωση αξιών και στάσεων που οδηγούν στην εκδήλωση υπεύθυνης συμπεριφοράς στο παρόν και το μέλλον» και επομένως στην προετοιμασία υπεύθυνων πολιτών, αφού ο μαθητής, μέσα από την απόκτηση «ικανοτήτων-κλειδιών» αποκτά μια «ανώτερη τάξη προσόντων». Με αυτόν τον τρόπο ο μαθητής, προσλαμβάνοντας και κατακτώντας πολλαπλές δεξιότητες και γραμματισμούς, καθίσταται ικανός της επίγνωσης του ότι ο κόσμος που τον περιβάλλει αποτελεί συνέχεια των περασμένων, αλλά και «της αντίληψης ότι ο σύγχρονος προς αυτόν ιστορικός ορίζοντας συνδέεται άμεσα με τη ζωή του». Σχετικά με τον όρο «Τοπική Ιστορία» εννοούμε «τη συνολική(κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική και πολιτική) Ιστορία ενός συγκεκριμένου τόπου σε συσχέτισμό με την Ιστορία του ευρύτερου γεωγραφικού χώρου στον οποίο βρίσκεται, αλλά και σε σχέση με την εθνική και παγκόσμια Ιστορία, όσο αυτό είναι εφικτό». Η «Τοπική Ιστορία», εντασσόμενη στα πλαίσια του μαθήματος της γενικής Ιστορίας, αν και αποτελεί διακριτό αντικείμενο επιστημονικής έρευνας, αποτελεί ταυτόχρονα και διδακτικό αντικείμενο με διαθεματικές προσεγγίσεις. Στο Διαθεματικό Ενιαίο Πρόγραμμα Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.), με Φ.Ε.Κ. 303/13-03-03 καταρτίστηκε το Νέο Αναλυτικό Πρόγραμμα και εκεί αναφέρεται ότι η Τοπική Ιστορία διαφοροποιείται ως προς το περιεχόμενο από τη Μυθολογία και θεσμοθετείται διάθεση διδακτικού χρόνου για αυτήν, ενώ καθορίζονται σαφείς σχετικοί στόχοι και σχετικές μεθοδολογικές διδακτικές υποδείξεις. Με τη διδακτική της Τοπικής Ιστορίας στοχεύεται οι μαθητές να έρθουν σε επαφή με εύληπτα και ερευνησιμα ιστορικά δεδομένα του τόπου τους. Έτσι, στη συνέχεια θα μπορέσουν να κατανοήσουν καλύτερα τη γενική Ιστορία, θα μάθουν να σέβονται τις συλλογικές προσπάθειες και θα αποκτήσουν πολύπλευρες δεξιότητες, απαραίτητες για τον πολίτη του 21^{ου} αιώνα(file:///AppData/Local/Temp/Rar\$DI40.800/9deppsaps_Istorias και http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos/analitika).

β. Διδακτικές Προσεγγίσεις

Σύμφωνα με το παραπάνω πλαίσιο των βασικών σκοπών και στόχων της διδακτικής της γενικής Ιστορίας, όπως και της Τοπικής Ιστορίας, αυτήστις μέρες μας σκόπιμο κρίνεται να υλοποιείται σύμφωνα με καινοτόμες διδακτικές πρακτικές, καθώς υποστηρίζεται ότι οι καινοτομίες στην παιδαγωγική συμβάλουν στην αλλαγή των αντιλήψεων των μαθητών, αλλά

και των δασκάλων (Fullan, 2001). Η διδακτική επιπλέον, δεν θα πρέπει να παραγνωρίζει, τους σύγχρονους τρόπους και τα εργαλεία έρευνας (Cohen&Manion, 2008, Μάγος, 2005), τους νέους τρόπους προσέγγισης, μελέτης και ερμηνείας των πηγών, λαμβάνοντας παράλληλα υπόψιν τις παραμέτρους που συμβάλλουν στην παραγωγή της ιστορικής γνώσης (file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Rar\$DI40.800/). Ως εκ τούτου, χρήσιμο φαίνεται να αξιοποιούνται όλα τα περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης και εκτός του σχολικού θεσμού, όπως είναι οι αρχαιολογικοί χώροι, τα μνημεία, τα τέμπλα, οι επιγραφές, τα έργα λαϊκής τέχνης, το ιστορικό τοπίο και γενικότερα οι χώροι πολιτισμικής αναφοράς. Πρόκειται για περιβάλλοντα στα οποία το παρελθόν είναι «πανταχού παρόν» και τα οποία μπορούν να προσφέρουν ουσιαστικές πληροφοριακές, μνημονικές και ερμηνευτικές εν τέλει διαστάσεις, ώστε να καθίστανται ως περιβάλλοντα κατανόησης, όχι ενός αυθεντικού και αδιαπραγμάτευτου παρελθόντος, αλλά ενός δυναμικού παρόντος. Ενός παρόντος του οποίου η σχέση με το παρελθόν μας προκαλεί συναισθήματα συγκίνησης, ενώ άλλοτε μας καθορίζει, και μερικές άλλες φορές μας απελευθερώνει (Νικονάτου κ.α. 2008).

Ακολουθώντας την οπτική και στοχοθεσία που παρατίθεται, το μάθημα της Ιστορίας δύναται να καταστεί ελκυστικό και ενδιαφέρον, ενώ παράλληλα γίνεται εμφανής η ανάγκη εφαρμογής προγραμμάτων διαθεματικής προσέγγισης και φιλοσοφίας στο συγκεκριμένο διδακτικό αντικείμενο, περιορίζοντας το ρόλο του διδάσκοντα, μεγιστοποιώντας όμως, ταυτόχρονα την ενεργητική εμπλοκή του μαθητή(Ματσαγγούρας, 2002 (α), (β), Αγγελάκος κ.α., 2004). Κατά την Νάκου (2009, 2002, 2000) ουσιαστική για τα παιδιά κρίνεται η συμβολή της επιστήμης της Ιστορίας, όταν αυτή προσεγγίζεται πολυτροπικά ή/και βιωματικά, καθώς η «απομυσειοποίησή» της προσφέρει ένα γόνιμο διάλογο μεταξύ παρελθόντος και παρόντος. Μάλιστα, σχετικά με την εκπαίδευση των παιδιών σε χώρους μουσείων και γενικότερα σε πολιτιστικούς χώρους ή χώρους μνήμης, υποστηρίζεται ότι υπάρχουν πολλά θετικά σημεία στην άσκηση τους εκεί, καθώς τέτοια πεδία προσφέρουν τη δυνατότητα να προσεγγιστούν και να ερμηνευτούν υλικά κατάλοιπα του παρελθόντος, που είναι περισσότερο ανοιχτά σε εναλλακτικές ερμηνείες από τα αντίστοιχα γραπτά κατάλοιπα, ενώ επιπλέον βοηθούν στην επανασύνδεση με την υλικότητα, τόσο του παρελθόντος όσο και του παρόντος, στοιχείο που συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση των ιστορικών εννοιών (Νάκου, 2004). Πάντα βέβαια, ωφέλιμο είναι να λαμβάνονται υπόψιν οι βασικές αρχές της σύγχρονης παιδαγωγικής, γιατί όπως υποστηρίζει και ο Bruner (1960) «κάθε θέμα μπορεί να διδαχτεί ικανοποιητικά, με κάποια έντιμη διανοητική μορφή, σε κάθε στάδιο ανάπτυξης, εφόσον προσαρμόζουμε τη διδασκαλία στις δυνατότητες των παιδιών, σεβόμενοι παράλληλα, την ιδιαίτερη φύση του θέματός μας». Προς αυτήν την κατεύθυνση συμβάλλει και η ενσωμάτωση και τη χρήση της σύγχρονης τεχνολογίας(Μητροπούλου, 2015), αφού έρευνες έχουν δείξει ότι η αξιοποίηση των ΤΠΕ, σε κάθε βαθμίδα της παιδαγωγικής διαδικασίας, συμβάλουν τα μέγιστα (Τοκμακίδου, 2010, Τσιωτάκης κ.α., 2012 και Ετεοκλέους, & Μάνιου, 2012). Επίσης, υποστηρικτική είναι και η αξιοποίηση της τέχνης, ως μορφής έκφρασης ιδεών, αξιών και πολιτισμού (Κόκκος, & συν. 2011), οδηγώντας ταυτόχρονα σε σχετική γνωστική ευελιξία και ερμηνευτική γνώση (Gardner, 1990). Αυτός ο πολυμεσικός τρόπος διδακτικής φαίνεται ως ιδιαίτερα απαιτητικός στην εποχή μας, μιας και η απομνημόνευση, ως αξία ή ως τρόπος

μάθησης, αντικαταστάθηκε στη σχολική πραγματικότητα από την κρίση και τη δημιουργική φαντασία (Slavin, 2007), γεγονός που κάνει αναγκαίο να συνδεθούν οι δυο προηγούμενες παράμετροι (κρίση και δημιουργική φαντασία) με διάφορα ιστορικά γεγονότα, πολιτιστικά φαινόμενα ή πολιτισμικούς κανόνες (Μπενβενίστε, 1999).

Σήμερα, η παιδαγωγική επιστήμη, αντίθετα από ότι υποστήριζε η θεωρία του Πιαζέ, εκτιμά ότι τα παιδιά από μικρή ηλικία μπορούν να μνηθούν στις επιστημονικές μεθόδους εργασίας (Eysenck, 2010 και Κολιάδης, 2002). Μια τέτοια μορφή εργασίας είναι η έρευνα και η μελέτη της τοπικής ιστορικότητας και της προφορικής παράδοσης. Έτσι, οι μαθητές μελετούν τη γειτονιά τους, ή την κοινότητά τους, την εντάσσουν στην περιοχή στην οποία βρίσκονται, διακρίνουν τα χαρακτηριστικά της, καταγράφουν τα ίχνη από το παρελθόν. Κατασκευάζουν εννοιολογικούς χάρτες, τοπογραφικούς χάρτες και σχεδιαγράμματα (ΥΠ.Ε.Π.Θ., 2003), κάνουν επισκέψεις και συγκεντρώνουν υλικό, γραπτό ή προφορικό, που έχουν μελετήσει άλλοι πριν από αυτά. Προσφέρεται επίσης, η προσέγγιση αυτή για να μελετήσουν τον τρόπο με τον οποίο αλλάζει μέσα στο χρόνο ο δομημένος χώρος και οι δραστηριότητες των ανθρώπων.

Συνήθως, ως κοινωνία, δίνουμε μεγάλη σημασία στην Τοπική Ιστορία των τελευταίων χρόνων, γιατί έχουμε γι' αυτήν μαρτυρίες/προφορική παράδοση, την προφορική ιστορία, η οποία αν και δεν είναι πάντα ή τόσο όσο θα έπρεπε αξιόπιστη, εν τούτοις μπορεί να γίνει πηγή πολλών σημαντικών στοιχείων. Άλλωστε, ο Thompson (2002) αναφέρει ότι «*οι αναμνήσεις και οι σκέψεις των ανθρώπων αποτελούν μια από τις πλουσιότερες πηγές πληροφόρησης για το πρόσφατο παρελθόν*». Η σημασία και το παιδαγωγικό ενδιαφέρον της διδασκαλίας της Τοπικής Ιστορίας στο σχολείο την έχουν αναδείξει σε έντονα ενδιαφέρον και ελκυστικό πεδίο μελέτης (<https://www.slideshare.net/despkins/ss>). Η μελέτη της τοπικής Ιστορίας και Μνήμης στα σχολικά πλαίσια ενδείκνυται, γιατί σε αντίθεση με τη γενική Ιστορία η οποία ασχολείται με το μακρινό και απαιτεί αφαιρετική ικανότητα σκέψης, αυτή προσφέρει στο μαθητή τη δυνατότητα να διεισδύσει στο δυσδιάκριτο παρελθόν μέσα από το απτό. Ο μαθητής έχει την ευκαιρία να έρθει σε επαφή με τα ιστορικά τεκμήρια του τόπου του, να αυτενεργήσει, να μάθει να παρατηρεί και να περιγράφει, να κατανοεί το παρόν συγκρίνοντάς το με το παρελθόν και έτσι με αυτόν τον τρόπο να αναπτύσσει την επαγωγική και ιστορική του σκέψη. Επιπροσθέτως, σφυρηλατούνται, σε έλλογη βάση, οι δεσμοί του μαθητή με τον δομημένο τόπο (Σταυρίδης, 1990 και 2006), μέσα στον οποίο ζει. Ο ρόλος του δασκάλου, ο οποίος έχοντας επιστημονική επάρκεια και γνώση του διδακτικού του αντικειμένου (Φλουρής, 2008) παραμένει σημαντικός, αφού είναι κυρίως υποστηρικτικός, διαμεσολαβητικός και διευκολυντικός για την πρόσβαση και για την απόκτηση της γνώσης. Ο μαθητής ωφέλιμο θεωρείται να διδάσκεται τον τρόπο που τον οδηγεί στη μάθηση/μεταγνωστική ικανότητα (Ι.Ε.Π., 2017), από συνειδητές ενέργειες αξιοποίησης των εμπειριών του (Χριστοδούλου, 2017). Η αξιολογική διαδικασία, προσανατολισμένη σε μια ολιστική προσέγγιση του μαθητή, με την όποια μορφή της: διαγνωστική, διαμορφωτική ή τελική, οφείλει να είναι συνδυαστική, ώστε να καθίσταται πιο αποτελεσματική και να προσανατολίζεται κυρίως στις προσδοκίες για τις αποκτημένες δυνατότητες των μαθητών,

αλλά και στην ποιότητα του παραγόμενου έργου (Π.Δ. 8/1995 (ΦΕΚ 3Α) & Π.Δ. 121/1995 (ΦΕΚ 75Α) και ΥΑ αριθμ. Φ.7Α/ΦΜ/212191/Δ1/4-12-2017,ΦΕΚ4358B (<https://www.esos.gr/arthra/58591/>). Έτσι,το μαθητικό λάθος στο Νέο ΑΠΣ αποτελεί δείκτη επίτευξης ή όχι της επιτυχίας των στόχων και των σκοπών της διδασκαλίας και είναι δυνατόν να οδηγήσει στην αναπροσαρμογή της, αν αυτό κριθεί σκόπιμο (Ι.Ε.Π., 2017, Καρυδά 2009 και Χριστοδούλου, 2017).

Η επεξεργασία θεμάτων που σχετίζονται με την Τοπική Ιστορία είναι δυνατόν να ενταχθούν στα πλαίσια υλοποίησης «Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων», που ως στόχο έχουν τη διαμόρφωση ενεργών και κριτικά σκεπτόμενων πολιτών. Πιο συγκεκριμένα, αυτό θα επιτευχθεί καταρχάς, μέσα από μαθητοκεντρικές διαδικασίες ενθάρρυνσης της πρωτοβουλίας των μαθητών/τριών, το δημοκρατικό διάλογο,τη χρήση και εφαρμογή συμμετοχικών και ενεργών διδακτικών τεχνικών. Έπειτα, σημαντικό ρόλο παίζει η συνεργατική μάθηση (κλίμα ουσιαστικής, ενεργητικής συμμετοχής σε δράσεις), η συνεργασία (μεταξύ μελών ομάδων και ομάδων μεταξύ τους),όπως και η βιωματική και ανακαλυπτική μάθηση και ιδιαίτερα μέσα από τη χρήση πηγών πρωτογενούς προέλευσης (έρευνα, μελέτη πεδίου, μελέτη αρχείων κλπ.), (<https://edu.klimaka.gr/drasthriothtes/genika/1037>).Η ομαδοσυνεργατική και διερευνητική προσέγγιση, έχοντας τις ρίζες της στις αρχές του κονστρουκτιβισμού, θα μπορούσε να αποτελέσει την κύρια μέθοδο για την πραγμάτωση του διδακτικών στόχων, προκειμένου να επιτευχθούν θετικά αποτελέσματα σχετικά με ότι αφορά στην καλύτερευση των σχέσεων μεταξύ των μαθητών, στην αναγνώριση της αξίας της ατομικότητας, στην καλλιέργεια δημοκρατικών συμπεριφορών, στην ανάπτυξη της κριτικής σκέψης, στην αλληλοαποδοχή, στον αναστοχασμό, στην καλλιέργεια μαθησιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων, στην ένταξη των παιδιών στο πλαίσιο της τάξης (Χριστοδούλου 2017, Καραμηνάς, 2010 και Ματσαγούρας, 2002).Σε αυτήν την περίπτωση η μάθηση δεν είναι μηχανικής μορφής, αλλά μάθηση κατανόησης, διότι οι καινούριες πληροφορίες σχετίζονται με προϋπάρχουσες έννοιες ή/και γνώσεις και επιπλέον, διότι η πρόσληψη γνώσεων/πληροφοριών δεν αποτελεί μια απλή παθητική κατάσταση, καθώς απαιτείται και προσωπική συμμετοχή/εμπλοκή, σύμφωνα με τις αρχές της Γνωστικής Θεωρίας και του Εποικοδομητισμού/Κονστρουκτιβισμού(Slavin, 2006).

Επεκτείνοντας, ο Thompson (2002) αναφέρει ότι η άμεση και προσωπική εμπλοκή του μαθητή στη μελέτη της Τοπικής Ιστορίας, με την παράλληλη βοήθεια της προφορικής ιστορίας τον βοηθά να αποκτήσει γνώσεις, να αναπτύξει δεξιότητες και να διαμορφώσει στάσεις που θα του δίνουν την δυνατότητα:

- να αντιμετωπίζει σαν ένας μικρός ερευνητής τον χώρο που τον περιβάλλει διατυπώνοντας επιστημονικές υποθέσεις και ιδέες.
- να κατανοεί το φυσικό του περιβάλλον, τόσο αυτό με τη δομημένη μορφή, όσο και το ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και να εντάσσεται έτσι, δημιουργικά σε αυτό.
- να εντοπίζει, να επιλέγει, να αξιολογεί και αξιοποιεί τις κατάλληλες πηγές που του προσφέρουν οποιαδήποτε πηγή πληροφόρησης.

- να είναι παρατηρητικός, να καταστεί ικανός να περιγράψει προφορικά και γραπτά, με συγκριτική τεκμηρίωση και να εξηγεί τους λόγους για τους οποίους τα πράγματα έλαβαν την παρούσα μορφή τους στο συγκεκριμένο χώρο,
- να ενεργοποιεί δημιουργικά και δυναμικά τις προσπάθειες διατήρησης της πολιτισμικής φυσιογνωμίας του τόπου του.
- να σφυρηλατεί ισχυρά τους δεσμούς με τον τόπο μέσα στον οποίο ζει.

Έρευνα και σπουδή της τοπικότητας με διάφορες τεχνικές, καθώς και τα αποτελέσματά/συμπεράσματά της σε οποιοδήποτε βάθος από τα παιδιά, χρήσιμο κρίνεται να ανακοινώνονται σε μορφή μελέτης/πραγματείας, είτε ενδοσχολικά είτε εξωσχολικά, με εύληπτο και ευχάριστο τρόπο (Αβδελά, 1998). Άλλοι τρόποι μπορεί να περιλαμβάνουν δημιουργία λευκωμάτων, εκθέσεις υλικού σε προθήκες, ανακοινώσεις/διαλέξεις στην τάξη ή στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο και πάντα μέσα στα πλαίσια της αναστοχαστικής διαδικασίας με μεταγνωστικές προοπτικές (Καραμηνάς, 2010), όπως και στην οπτική της διάχυσης των καλών πρακτικών(Κυριακώδη, & Τζιμογιάννης, 2015). Έτσι, προωθείται το άνοιγμα, η διασύνδεση και η συνεργασία του σχολείου με την ευρύτερη κοινωνία, όπως και η συνεργασία με διάφορους εγκεκριμένους φορείς, κυβερνητικούς ή μη, δημόσιους οργανισμούς, φορείς τοπικής ή περιφερειακής αυτοδιοίκησης, ΑΕΙ ή ΚΠΕ (<https://edu.klimaka.gr/drasthriothtes/genika/1037>). Μέσα σε τέτοια πλαίσια η διδασκαλία, όπως υποστηρίζει ο Dewey (1987), προετοιμάζει το παιδί για τη ζωή του αυριανού/μελλοντικού πολίτη και υπό αυτήν την έννοια μετατρέπεται σε μια «διαδικασία ζωής», προικίζοντάς το με πλήθος από δεξιότητες.

2. Συμπεράσματα- Προτάσεις

Συνοψίζοντας τα παραπάνω θα μπορούσε γενικά, να υποστηριχθεί ότι μια μορφή έρευνας/αναζήτησης, σπουδής, και διδασκαλίας της Ιστορίας και ειδικότερα της Τοπικής Ιστορικής Μνήμης, προφορικής ή γραπτής, η οποία στηρίζεται στο παρατιθέμενο θεωρητικό πλαίσιο, αλλά και σε σχετικές καινοτόμες διαθεματικές/πολυτροπικές εφαρμογές(Μερακλής, 2008, Λεοντσίνης κ.α. 2001 και Ο.Ε.Δ.Β., 1991), απομακρύνει από παραδοσιακές, στείρες και παθητικές μεθόδους εκπαίδευσης, μώνοντας τους μαθητές σε σύγχρονες μεθόδους προσέγγισης, μελέτης και κατανόησης του ιστορικού αντικειμένου. Ο μαθητής, υποστηριζόμενος από το δάσκαλό του, σύμφωνα πάντα με τις νέες παιδαγωγικές αντιλήψεις και τους σκοπούς και στόχους του συγκεκριμένου διδακτικού αντικειμένου, έτσι όπως αυτοί αποτυπώνονται μέσα στα Αναλυτικά Προγράμματα, αποκτά τη δυνατότητα οικειώσης με το ανθρωπογενές και φυσικό περιβάλλον του, καθώς και άμεση γνώση με σχετικές προσφερόμενες πηγές. Ας σημειωθεί ακόμη, ότι το μανθάνων υποκείμενο κοινωνικοποιείται, όχι μόνο με την έννοια ότι εντάσσεται ενεργά και δυναμικά στο χώρο του και στον χρόνο, αλλά και επιπλέον στο δομημένο περιβάλλον διαβίωσής του, εκπληρώνοντας έτσι την ανάγκη του «Αυτοπροσδιορισμού» του, του προσδιορισμού του «Άλλου», του «συνανήκειν» και του «συναντιλαμβάνεσθαι». Ακόμη, κεντρίζεται το ενδιαφέρον των παιδιών για γνωριμία με την

συνέχεια της ιστορικής ζωής του τόπου τους, στην πορεία του χρόνου. Επιπλέον, αναδεικνύεται και γίνεται αντιληπτή η περιβαλλοντική ευαισθησία και το ζωτικό βάρος του οικονομικού, του περιβαλλοντικού, και του πολιτιστικού παράγοντα στη διαμόρφωση του ιστορικού γίνεσθαι, αφού το περιβάλλον και ο χώρος στην Ιστορία δεν έχουν μόνο την οικολογική τους έννοια, αλλά μια πληθώρα ανθρωπογενών πτυχών και διαστάσεων (Νιτσιάκος 2008), οι οποίες δεν είναι πάντα αυτονόητες και στην κατανόηση αυτή είναι που συμβάλλει η μελέτη και η σπουδή της Τοπικής Ιστορίας (/Users/User/AppData/Local/Temp/Rar\$DI40.800/9deppsaps_Istorias και Ακτύπης, κ.α.1991).

Η αναζήτηση του διάσπαρτου τοπικού ιστορικού υλικού μπορεί να γίνει πάντοτε σε συνεργασία της σχολικής κοινότητας με τους ευρύτερους πολιτιστικούς φορείς κάθε τόπου και μέσα από συγκεκριμένα προγράμματα/Project, έτσι όπως υποστηρίζονται στην Ελλάδα και από το ισχύον νομικό πλαίσιο (Ν. 1566/85, Καρυδά, 2009, ΥΠ.Ε.Π.Θ. 2003, και Π.Ι., 2008), καθότι μια καινοτομία-εφαρμογή (project) αντιμετωπίζεται ως πρόκληση και ως μια ενέργεια πρωτοποριακής αντίληψης της πραγματικότητας. Τα σενάρια/projects όσον αφορά στην εκπαίδευση, «αποτελούν την κινητήρια δύναμη για τη δημιουργία ενός νέου κύκλου μάθησης ή παράγοντα για την προώθηση ευρύτερων αλλαγών» στην παιδεία με στόχο τη συνεχή βελτίωσή της (www.pi-schools.gr/download/programs, Χριστοδούλου, 2017 και Καρυδά 2009). Σε αυτό το στάδιο λοιπόν, πολύ σημαντικό ρόλο παίζει η προφορική ιστορία, ως ένας ελκυστικός τρόπος για τη διερεύνηση της τοπικότητας. Γιατί, αν χρησιμοποιηθεί σωστά η προφορική ιστορία μπορεί να αποδώσει χρώμα και βάθος στο μάθημα της Τοπικής Ιστορίας, καθώς οι ατομικές και οι συλλογικές μνήμες μπορούν να προσθέσουν μια νέα διάσταση στον τρόπο με τον οποίο τα παιδιά κατανοούν την Ιστορία, ενώ ταυτόχρονα οι μαθητές βοηθούνται στην εξοικείωση της χρήσης της σύγχρονης τεχνολογίας: ψηφιακά μαγνητόφωνα, ψηφιακές φωτογραφικές μηχανές, βιντεο-κάμερα, ηλεκτρονικοί υπολογιστές (Thompson 2002). Της υλοποίησης σχετικών δράσεων/προγραμμάτων μπορεί να ακολουθήσουν ενδοσχολικές και εξωσχολικές ανακοινώσεις, με διάφορους τρόπους: παρουσιάσεις εντός του σχολείου, ανακοινώσεις στον τοπικό τύπο ή με χρήσεων Η/Υ και του Ιστολογίου της σχολικής μονάδας. Με όλες αυτές τις δράσεις το σχολείο καθίσταται ως ζωντανό πολιτιστικό κύτταρο συνδέοντάς το με την τοπική κοινωνία και την παράδοση του τόπου, κάτι που αποτελεί και βασικό στόχο της εκπαίδευσης και ιδιαίτερα όταν πραγματοποιούνται «*Προγράμματα Σχολικών Δραστηριοτήτων*» (<https://edu.klimaka.gr/drasthriothtes/genika/1037->). Αξιολογώντας τη μάθηση σε αυτήν την περίπτωση, αυτή φαίνεται να γίνεται περισσότερο σταθερή και να αποκτά πιο μόνιμο χαρακτήρα με μεταγνωστικές και μετασηματιστικές προεκτάσεις (Κολιάδης, 2002).

Μακριά από τη στείρα απομνημόνευση και με αναστοχαστικό προσανατολισμό οι μαθητές μέσα σε κλίμα ομαδοσυνεργατικού τρόπου δουλειάς (Ματσαγγούρας, 2002), αλληλοενσυναίσθησης και αλληλοαποδοχής, εποικοδομητικό είναι να εκφράζουν τις απόψεις τους και να συνδιαλέγονται, καθώς ο ειλικρινής διάλογος και μάλιστα ο

δημοκρατικός, φαίνεται να αποτελούν σημαντικά δομικά στοιχεία της κριτικής σκέψης. Και είναι αυτή η λογική που κυριαρχώντας στο σύγχρονο, καινοτόμο σχολείο, θα απομακρύνει τη σκέψη των μαθητών από προκαταλήψεις, λανθασμένες θέσεις, άσχημα κακέκτυπα, και «παθογόνες» στερεότυπες ιδέες, οι οποίες δε συνάδουν στον παροντικό μας χώρο-χρόνο (Κυριακίδης, 2006). Ταυτόχρονα δε,καλλιεργούνται σχετικές δεξιότητες συστηματικής μελέτης και μεταγνωστικές ικανότητες, οι οποίες κατά τον Κολιάδη (2002) βοηθούν το μαθητή να εμπλακεί με ενεργητικό τρόπο στη μαθησιακή διαδικασία, επιτυγχάνοντας έτσι τη μακροπρόθεσμη συγκράτηση των πληροφοριών, την ταχύτερη ανάσυρσή τους, αλλά και τη σωστή χρήση τους αν αυτό απαιτηθεί.

Η Τοπική Ιστορική μνήμη, ατομική ή συλλογική, είναι σημαντική πηγή Ιστορίας, που σε ορισμένες περιπτώσεις μέσα από συγκρούσεις, αντιφάσεις ή και αμφισβητήσεις συμπορεύεται με την επίσημη θεσμοθετημένη Ιστορία, συγχωνεύοντας χωροχρονικά δεδομένα σε αρμονικές αποδεκτές, από τις κοινωνίες, ολότητες και αυτό είναι δείγμα δημοκρατίας και ελευθερίας, που αξίζει «τον κόπο» να μετασχηματιστεί σε παιδευτικό αντικείμενο. Γενικότερα, μια τέτοια προσέγγιση της Ιστορικότητας κεντρίζει το ενδιαφέρον για τη μελέτη της τοπικότητας, εξοικειώνει με τις τεχνικές της ιστορικής έρευνας και της έρευνας στο εκπαιδευτικό πεδίο γενικότερα, ενώ δίνει προτάσεις μελέτης πτυχών της Τοπικής Ιστορίας, σύμφωνα με τα ισχύοντα Αναλυτικά Προγράμματα και τις ανάγκες που πραγματικά εμφανίζονται στο χωροχρόνο (Αβδελά, 1998), χωρίς να παραγνωρίζεται, όπως σημειώνουν ο LeGoffetNora (1975), ότι «η Ιστορία ως επιστήμη της κατανόησης του παρελθόντος και συνείδηση της εποχής, θα πρέπει ακόμα να ορίζεται και ως επιστήμη της αλλαγής, του μετασχηματισμού».

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνόγλωσση

- Αβδελά, Ε. (1998). *Ιστορία και Σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.
- Αγγελάκος Κ. και Κόκκινος Γ. (επιμ.), (2004). *Η διαθεματικότητα στο σύγχρονο σχολείο και η διδασκαλία της Ιστορίας με τη χρήση πηγών*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Χωρεάνθης, Κ. (1991). *Στα Αρχαία χρόνια, Ιστορία Δ' Δημοτικού, Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α. Καΐλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαγρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ. (1991). *Στα Νεότερα χρόνια, Ιστορία ΣΤ' Δημοτικού Βιβλίο για το Δάσκαλο*, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Βαρβούνης, Μ.Γ. (1997). *Θεωρητικά της Ελληνικής Λαογραφίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Γκέφου-Μαδιανού, Δ. (2003). «Εννοιολογήσεις του εαυτού και του ‘‘άλλου’’»: ζητήματα ταυτότητας στη σύγχρονη ανθρωπολογική θεωρία», στο Δ. Γκέφου-Μαδιανού

(επιμ.), *Εαυτός και «Άλλος».Εννοιολογήσεις, ταυτότητες και πρακτικές στην Ελλάδα και την Κύπρο*. Αθήνα: Gutenberg.

Cohen, L., Manion, L. & Morrison, K. (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Ετεοκλέους, Ν., & Μάνιου, Θ.Α. (2012). Η αξιοποίηση των Μέσων Κοινωνικής Δικτύωσης στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση: Μια εμπειρική διερεύνηση σε φοιτητές στην Κύπρο. *Περιοδικό Σύγχρονη Εκπαίδευση*, 171 (4), σελ. 29-59.

Eysenck, M. (2010). *Βασικές Αρχές Γνωστικής Ψυχολογίας*. Αθήνα: Gutenberg

Καραμηνάς, Ι. (2010). Ο Αναστοχασμός ως μεταγνωστική διαδικασία κατά την πρακτική άσκηση των εκπαιδευτικών με μικροδιδασκαλία: Η περίπτωση των σπουδαστών του ΕΠΠΑΙΚ στην ΑΣΠΑΙΤΕ. Στο Πρακτικά Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ). 5ο πανελλήνιο συνέδριο με θέμα: «μαθαίνω πώς να μαθαίνω», 7-9 Μαΐου.

Καρυδά, Ε.Χ. (2009). *Η μέθοδος Project «βήμα προς βήμα»*. Αθήνα: Σαββάλα.

Κόκκινος, Γ. (1998). *Από την ιστορία στις πηγές. Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Κόκκος, Α & συν., (2011). *Εκπαίδευση μέσα από τις τέχνες*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Κολιάδης, Ε. Α. (2002). *Γνωστική Ψυχολογία, Γνωστική Νευροεπιστήμη και Εκπαιδευτική πράξη*. Δ΄ τόμος. Αθήνα: Ιδιωτική Έκδοση

Κυριακίδης, Π. (2006). Κριτική Σκέψη. Πρακτικά του Ελληνικού Ινστιτούτου Εφαρμοσμένης Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης (ΕΛΛ.Ι.Ε.Π.ΕΚ.), 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο με Θέμα: «Κριτική, Δημιουργική, Διαλεκτική Σκέψη στην Εκπαίδευση: Θεωρία και Πράξη», Αθήνα, 13-14 Μαΐου 2006.

Κυριακώδη, Δ., & Τζιμογιάννης, Α. (2015). Οι εκπαιδευτικές καινοτομίες στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: Μελέτη των βραβευμένων έργων της δράσης «Θεσμός Αριστείας και Ανάδειξη Καλών Πρακτικών». *Θέματα επιστημών και Τεχνολογίας στην Εκπαίδευση*, 8(3), 123-151.

Λεοντσίνης Γ. και Ρεπούση, Μ. (2001). *Η τοπική Ιστορία ως πεδίο σπουδής της σχολικής παιδείας*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Δ.

Λιάκος, Α. (2007). *Πώς το παρελθόν γίνεται ιστορία*. Αθήνα: Πόλις.

Le Goff J. (1998). *Ιστορία και Μνήμη*. Αθήνα: Νεφέλη.

Λε Γκοφ Ζ. και Νορά Π. (1975). *Το έργο της Ιστορίας*, τόμ. α΄. Αθήνα: (Ράππα), Κέδρος.

Μάγος, Κ. (2005). Συνέντευξη ή παρατήρηση. Η έρευνα στη σχολική τάξη. *Επιθεώρηση Εκπαιδευτικών Θεμάτων*, 10, 4-19.

Μπάδα Κων/να, Ματσούκη Ευαγγελία, «Προσεγγίσεις στην Υλική Μνήμη και στους

- Μνημονικούς Τόπους», στο Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου: Η Έρευνα και Διδασκαλία του Υλικού Πολιτισμού των Νεωτέρων Χρόνων στα Ελληνικά Πανεπιστήμια, (Αθήνα 7-8 Μαΐου 2007), Αθήνα, 2010.
- Ματσαγγούρας, Η. (2002) (α). *Η διαθεματικότητα στη σχολική γνώση και σχέδια εργασίας*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Ματσαγγούρας, Η., (2002) (β). *Ομαδοσυνεργατική Διδασκαλία και Μάθηση*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Μερακλής, Μ. (2008). «Παράδοση και παγκοσμιοποίηση-Λαογραφία», στο Ματσαγγούρας, Η., *Βλέπω το σημερινό κόσμο, «Πολυθεματικό» βιβλίο Δημοτικού Σχολείου για την Ευέλικτη Ζώνη*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Δ.
- Μητροπούλου, Β., (2015). *Κοινωνικοπολιτισμικές Θεωρίες Μάθησης: προτάσεις εφαρμογής στη διδακτική πράξη με χρήση Η/Υ*. Ostrakon Publising, Θεσσαλονίκη.
- Μητσκοπούλου, Β., (2001). Γραμματισμός, στο *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*, επιμελημένο από τον Αναστάσιο- Φοίβο Χριστίδη, 209-213. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Μπενβενίστε Ρ. (1999). «Μνήμη και Ιστοριογραφία», στο *Διαδρομές και Τόποι της Μνήμης, Ιστορικές και Ανθρωπολογικές Προσεγγίσεις*. Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου (Φεβρουάριος 1995), επιμ. Ρ. Μπενβενίστε – Θ. Παραδέλλης. Αθήνα: Αλεξάνδρεια, σ.11-26.
- Νάκου, Ε. (2009). *Μουσεία, Ιστορίες και Ιστορία*. Αθήνα: Νήσος.
- Νάκου, Ε. (2004). «Διδακτική της Ιστορίας, υλικός πολιτισμός και μουσεία», στο *Προσεγγίζοντας την ιστορική Εκπαίδευση στις αρχές του 20^{ου} αιώνα*, (επιμ.) Γιώργος Κόκκινος, Ειρήνη Νάκου. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νάκου, Ε. (2002). *Μουσεία, εμείς τα πράγματα και ο πολιτισμός*. Αθήνα: Νήσος.
- Νάκου, Ε. (2000). *Τα παιδιά και η Ιστορία, Ιστορική σκέψη, γνώση και ερμηνεία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νικονάτου Ν. και Κασβίκης, Κ. (2008). «Περιβάλλοντα ιστορικής εκπαίδευσης εκτός σχολείου: ιστορικό τοπίο, αρχαιολογικοί χώροι, μνημεία και «τόποι» πολιτισμικής αναφοράς», στο *Εκπαιδευτικά ταξίδια στο χρόνο, εμπειρίες και ερμηνείες του παρελθόντος*, Ν. Νικονάτου, Κ. Κασβίκης (επιμ.), Αθήνα: Πατάκη.
- Νιτσιάκος, Β. (2008). *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Σταυρίδης, Σ. (2006). *Μνήμη και εμπειρία του χώρου*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Σταυρίδης, Σ. (1990). *Η συμβολική σχέση με τον χώρο*. Αθήνα: Κάλβος.
- Συγγραφική Ομάδα ΥΠ.Ε.Π.Θ. (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (<http://www.pi-schools.gr/programs/deppls/>(προσπέλαση: 15-4 -2019).

- Slavin, R., (2007). (μτφρ. Ε. Εκκεκάκη). *Εκπαιδευτική Ψυχολογία: Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Τοκμακίδου, Ε., Καλογιαννίδου, Α., & Τσιτουρίδου, Μ. (2010), Το διαδίκτυο στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση: προσεγγίσεις εκπαιδευτικών. Α. Τζιμογιάννης (επιμ), Πρακτικά εργασιών 7ου Πανελληνίου Συνεδρίου, με Διεθνή Συμμετοχή «Οι ΤΠΕ στην εκπαίδευση», τόμος ii, σελ. 609-616. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Κόρινθος, 23-26 Σεπτεμβρίου 2010.
- Τσιωτάκης, Π., Ρούσσινος, Δ., Τζιμογιάννης, Α. (2012). Μελέτη της Μαθησιακής Παρουσίας φοιτητών σε μια κοινότητα ιστολογίων χρησιμοποιώντας την ανάλυση των κοινωνικών Δικτύων. Χ. Καραγιαννίδης, Π. Πολίτης & Η. Καρασαββίδης (επιμ.), Πρακτικά εργασιών 8ου Πανελληνίου Συνεδρίου, με Διεθνή Συμμετοχή «Τεχνολογίες της Πληροφορίας & Επικοινωνίας στην Εκπαίδευση». Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος, 28-30 Σεπτεμβρίου 2012.
- Thompson P. (2002). *Φωνές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, επιμ. Κωνσταντίνα Μπάδα-Ρ. Βαν Μπουσχότεν, μτφρ. Ρ. Βαν Μπουσχότεν-Ν. Ποταμιάνος. Αθήνα: Πλέθρον.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ., Π.Ι., (2008). *Βλέπω το σημερινό κόσμο, Δημιουργικές –Διαθεματικές Δραστηριότητες για την ευέλικτη ζώνη του δημοτικού σχολείου*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- ΥΠ.Ε.Π.Θ., Συγγραφική Ομάδα, (2003). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγραμμάτων Σπουδών*. Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (<http://www.pi-schools.gr/programs/depss/>(προσπέλαση: 15-4 -2019)
- Φλουρής, Ν. (2008). *Αναλυτικά Προγράμματα για μια νέα Εποχή στην Εκπαίδευση*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Φραγκουδάκη Α.- Δραγώνα Θ. (επιμ.), (1997) «*Τί είναι η πατρίδα μας;»*. *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Χριστοδούλου, Ν. (2017). *Κατανοώντας το αναλυτικό πρόγραμμα ως πεδίο μελέτης και έρευνας*. Αθήνα: Γρηγόρη.

Ξενόγλωσση

- Bruner, J. (1960). *The process of Education*. New York: Vintage Books.
- Dewey, John (1897) “My Pedagogic Creed”, *The School Journal*, Volume LIV, Number 3 (January 16, 1897), σελ. 77-80.
- Fullan, M. (2001). *The New Meaning of Educational Change*. 3rd ed. New York: Teachers College Press.
- Gardner, H. (1990). *Art education and human development*. L.A.: The Getty Education Institute for the Arts.
- Le Goff, J. et Nora P. (1974). “*Introduction*”, *Faire de l’histoire, Nouveaux problèmes*, sous la direction de Jacques Le Goff et Pierre Nora, v.i, ed. Gallimard, Paris, p.xiii-xvi.

Ιστοβιβλιογραφία

- http://www.pi-schools.gr/programs/epimorfosi/epimorfotiko_yliko/dimotiko/istoria
(ανάκτηση:12-5-2019).
- <http://palio.antibaro.gr/society/BiblioDaskalou.pdf>,(ανάκτηση:23-3-2020),
BIBLIODASKALOYΣΤ΄τάξη, (ανάκτηση:12-5-2019).
- <https://edu.klimaka.gr/drasthriothtes/genika/1037-sxediasmos-ylopoihs-programmatwn-scholikwn-drasthriothtwn>, (ανάκτηση:13-4-2020).
- www.pi-schools.gr/download/programs,(ανάκτηση:15-4-2020).
- http://www.pi-schools.gr/paideia_dialogos/analitika-programata.pdf, (ανάκτηση:14-4-2020).
- <https://www.esos.gr/arthra/58591/>, (ανάκτηση:15-4-2020).
- <http://ikee.lib.auth.gr/record/107980/files/gri-2008-1738.pdf>, (ανάκτηση:14-4-2020).
- <http://iep.edu.gr/el/thriskeftika-programmata-spoudon> (ΙΕΠ, Πρόγραμμα Σπουδών στα
Θρησκευτικά Δημοτικού –Γυμνασίου ΦΕΚ 2104-19.06-2017),(ανάκτηση:17-4-
2020).
- <https://www.slideshare.net/despkins/ss-47040064>, (ανάκτηση:17-4-2020).